

TERRA I SOCIETAT AL VALLÈS ORIENTAL (SEGLES XIII-XVI).
INVESTIGACIÓ SOBRE ELS MECANISMES DE COMPORTAMENT ECONÒMIC
DE LA PAGESIA TRADICIONAL

MERCÈ AVENTÍN I PUIG

Universitat de Barcelona

L'objectiu d'aquesta tesi ha estat el de reflexionar i aprofundir en el coneixement dels mecanismes de comportament econòmic de la pagesia tradicional a fi de comprendre'n l'evolució, els processos de diferenciació i les transformacions.

Els factors macroeconòmics han atret poderosament l'atenció dels historiadors. Així doncs, coneixem força bé les conjuntures, les causes estructurals de la crisi del feudalisme i la gènesi del capitalisme al camp. Però, què fer per avançar una mica més en la comprensió de la lògica econòmica de l'evolució pagesa? Un camí possible, però segurament no únic, era posar la visual en la microanàlisi, és a dir, l'observació de les respostes de la família pagesa, la comunitat rural i la vila-mercat als accidents i canvis de les conjuntures. La hipòtesi era que si cadascuna de les famílies pageses hagués equilibrat anualment els seus balanços, l'economia pagesa, en concret, i el sistema social, en general, s'hagués mantingut estable. La macroanàlisi ha mostrat que no va ser així, sinó que crisis i repeses van impel·lir les desigualtats i la transformació del sistema. Per consegüent, era qüestió de descobrir com i per què mentre unes empreses pageses no aconseguen mantenir el seu balanç intern en un punt d'equilibri, altres obtenien superàvit i acumulaven. Al mateix temps, es tractava d'esbrinar les estratègies seguides per uns i altres: estratègies per evitar la desmembració i fallida de les explotacions, uns, i per aconseguir prosperar, altres.

Per portar a terme aquest propòsit calia trobar les fonts adequades. Els historiadors del món rural generalment han treballat amb documents que no afluïxen de dins del camp, sinó que els foren imposats. Per això, per mostrar diferents aspectes de la societat rural, generalment s'han emprat documents dels senyors, dictats o inspirats per ells: contractes agraris, capbreus, definicions, cartes de poblament, etc. El resultat ha estat la reconstrucció d'un món pretesament construït pels senyors, gairebé fins al mínim detall: del paisatge a la família.

El nostre objectiu ens obligava a cercar altres camins: entrar a les cases de pagès i als arxius de les esglésies rurals per mirar de trobar-hi els testimonis escrits que els pagesos han volgut o pogut conservar de la seva història. El resultat, que hem contrastat amb fonts d'arxius senyoriais, ha estat sorprenent. Els documents pagesos del Vallès Oriental als segles XIII-XVI mostren que, a

* Tribunal: president Dr. Antoni Riera (Universitat de Barcelona). Vocals: Dr. Guy Bois (Universitat de París VII), Dr. Carlos Estepa (CSIC, Madrid), Dr. José M. Mínguez (Universitat de Salamanca), Dr. Ignasi Terradas (Universitat de Barcelona). Universitat de Barcelona, 1993.

despit de les servituds, els pagesos, satisfeta la renda, organitzaven el cicle productiu i l'essencial de la seva vida social i familiar per ells mateixos, al marge dels senyors.

Aquesta afirmació està sostinguda en una base documental molt diversa. En primer lloc, en establiments, subestabliments i precàries, que si bé molt sovint eren atorgats per senyors, clergues i ciutadans, no poques vegades eren fets per pagesos; en segon lloc, ens basem en una llarga sèrie d'escriptures de venda de terres i altres béns, transaccions en què intervenien tots els grups socials, però molt singularment els pagesos entre ells; i en tercer lloc, ens recolzem en un nombre important d'escriptures de constitució i venda de censals morts, d'èpoques de pagament de pensions i de vendes de censos emfitèutics, mercat de rendes i diner en què participaven tots els grups socials i per tant els pagesos indistintament com a compradors i venedors, etc. El resultat ha estat descobrir, o millor dit constatar, una élite pagesa amb vocació de rendista.

Què podia fer aquesta élite pagesa per consolidar-se, incrementar el prestigi i transmetre la posició assolida a la descendència? Els interrogants de la pròpia recerca ens portaren finalment, a l'estudi del matrimoni i la successió en el mas, per a la qual cosa hem emprat una variada i rica col·lecció de documents escrits en llatí i en català: escriptures d'heretament, constitucions de dot, capítols matrimonials, testaments, etc.

En aquest corpus documental, com dèiem més enrera, el senyor és poc present, almenys explícitament, en la vida quotidiana i en les decisions més importants de la vida del pagès baix-medieval i modern; en la zona estudiada la institució de l'hereu és omnipresent i, a despit dels seus orígens, ha esdevingut institució i ideologia pagesa, assumida per tothom: pagesos de mas i de vila, pagesos rics i pagesos pobres; emfiteutes i serfs; propietaris i tenents.

L'estructura de la tesi parteix d'una macrodivisió que separa la matèria en tres parts: *terra, renda i família*, cadascuna subdividida en capítols. Sis en total. El primer és una introducció al medi geogràfic escrita, però, des de l'angle de l'historiador, és a dir, posant la visual en les predisposicions geogràfiques del desenvolupament històric. El segon capítol se situa a l'interior de la matèria històrica, a partir dels fons documentals al·ludits. Aquí s'estudien els establiments de terres i masos. Aquests, analitzats com a paisatge i unitat d'explotació, font de rendes i drets senyorials i empresa pagesa, constitueixen part essencial d'aquest capítol. Les condicions econòmiques dels establiments, en consonància amb l'evolució de les conjuntures, formen el balanç d'aquest capítol. Al tercer, dedicat al *mercat de terres i la formació dels preus de la terra*, s'estudien les vendes del domini útil de peces de terra i d'unitats d'explotació tipus mas. L'atenció s'ha centrat en la dinàmica d'aquest mercat, molt important a partir del segle XIV, i en el qual s'observa, durant els segles XV i XVI, que les compra-vendes tendeixen a superar en nombre i freqüència als establiments, és a dir, als contractes agraris. Hem analitzat, així mateix, la formació dels preus de la terra i la seva evolució, que hem posat en relació no solament amb les magnituds de l'oferta i la demanda, sinó també amb les condicions econòmiques de possessió del sòl (*la renda*), la mida de les peces venudes (de moltes en teníem la superfície), la possible marxa de la productivitat del treball i, sobretot, les motivacions personals de venedors i compradors: vendes desesperades per necessitats d'autosubsistència, compres necessàries per equilibrar la grandària de les explotacions i la força de treball, i les adquisicions d'acumulació.

Les vendes documentades al mas Mir de Llinars ens han servit per il·lustrar en un estudi de cas, les causes i el procés de desestructuració d'una explotació en l'inici de l'edat moderna, i per introduir la temàtica de l'endeutament i la inversió a pagès, que hem desenvolupat en els dos capítols següents. En el capítol quart, amb el títol «El mercat de rendes: endeutament i inversió. Els censos», investiguem la compra-venda de censos emfitèutics que efectuen entre ells els titulars del domini eminent i de la dominació intermèdia (dominació de la terra i altres béns immobles, s'entén). L'activa participació de la pagesia en aquest mercat mostra la vocació rendista dels sectors mitjans i alts de les comunitats rurals, corroborant allò que ja observàvem en analitzar els establiments i subestabliments entre pagesos, i indicant el camí seguit per una part dels excedents de la pagesia benestant. La relació entre el preu satisfet i el cens adquirit acostumava a ser relativament desfavorable al preu (això dit des de la nostra òptica del present). Ens referim al fet que s'acostumaven a satisfer quantitats relativament elevades per a l'obtenció de censos comparativament baixos, segurament perquè el comprador posava la visual més en la perpetuïtat i seguretat de la renda que en el seu valor, el que potser és un fenomen de mentalitat feudal. El destí d'aquests censos (elevant i assegurant el nivell de vida dels adquirents, disminuir les fatigues del treball i assajar de garantir la salvació instituint misses d'aniversari) forma part essencial de la reflexió i balanç que clou aquest capítol i introdueix la temàtica del següent, el cinquè, que continuant amb el títol de l'anterior sobre el mercat de rendes, està dedicat als censals morts. Ara s'estudia la forma dominant de crèdit a pagès des del segle XIV, que, com és sabut, s'efectuava sota la forma de compra-venda de pensions, a un for o interès que oscil·lava entre el 5% i el 8%. Fòrmula molt més plàstica que la simple compra-venda de censos emfitèutics, el censal mort permetia la col·locació d'una part important dels estalvis de la pagesia benestant en forma d'inversions a fora de l'explotació. També oferia a les economies pageses més fràgils un sistema per consolidar i unificar deutes en un intent de fer-los manejables i absorbibles. A aquest mercat del crèdit, que involucrava a les mateixes comunitats pageses com a tals, premudes per la fiscalitat reial, hi acudien tots els sectors socials. Era punt de contacte entre el camp i la ciutat, raó de ser (en part) de la vila-mercat, canal de penetració del capital mercantil i financer en el medi rural, i sofisticada fórmula de sobresostracció emprada pels senyors que hi invertien una part del diner procedent de la monetarització de la renda territorial i dels ingressos jurisdiccionals.

Així, en resum, per a la pagesia benestant, s'oferia un ventall de possibilitats que es dosificaven i combinaven d'acord amb les conjuntures (de la marxa dels mercats de productes, terra, treball, diner i renda), dels cicles familiars i de les estratègies de cada unitat econòmica pagesa, i que en la documentació estudiada es concreta en establir i subestablir, fer precàries legalitzant l'ampliació d'explotacions, negociar reduccions *AD CENSUM CERTUM*, arrendar rendes senyoriales, comprar terres, adquirir censos i invertir en la compra de pensions censals. Inversament per a la pagesia més feble, quan no aconseguia equilibrar l'actiu i el passiu, s'oferien diverses possibilitats, entre les quals el recurs al crèdit popular, que, segons sembla, funcionava a l'empara d'institucions pietoses i hospitalàries. Això no obstant, al final de l'edat mitjana i principi de la moderna, un sector de la pagesia va entrar en un procés d'endeutament immaneuable que la va obligar a efectuar vendes desesperades de pensions censals, terres i, segurament, treball fins a perdre la propietat o domini útil de les seves explotacions. El fenomen ha estat observat de manera

global, i contrastat, mitjançant el mètode comparatiu, amb l'anàlisi de dues explotacions de signe oposat: el mas Solà de Sanata (Llinars del Vallès), que va conèixer un procés secular i discontinu d'acumulació, i el mas Mir (Llinars del Vallès), que va experimentar un procés de desmembració relativament ràpid al segle XVI.

El capítol sisè i darrer clou la investigació amb l'anàlisi sobre el «matrimoni i testament», és a dir, respecte a la *reproducció de la força de treball i successió en el mas*. En aquest apartat s'examinen les estratègies familiars i el relleu generacional tendents a recolzar les economies pageses fràgils, consolidar les equilibrades i empènyer les ascendents. La documentació examinada, particularment en el referent a dots, aixovars i llegats, ha permès apropar-nos al tema dels nivells de vida i les condicions d'austeritat de la pagesia, i també la tendència al consum ostentós per part de l'élite pagesa, potser atreta pel model de vida senyorial.

La descripció i anàlisi de la documentació porta a unes conclusions on l'erudició, descripció i anàlisi parcial cedeix terreny a la síntesi deductiva, i també a la teoria i la hipòtesi. A partir del laboratori de recerca, el Vallès Oriental, s'ha intentat formular una contribució a una teoria de la pagesia europea occidental en època feudal, estructurada en dues parts, el «model» i la «dinàmica».

Quant al «model» l'anàlisi comença per la «família» pagesa, grup domèstic de consum i producció, posseïdor del medi de producció, la força de treball, l'eina i els coneixements tècnics, i capaç d'organitzar per si mateix el procés de producció. Aquestes famílies eren cèl·lules que experimentaven evolucions cícliques sobre la base de la troncalitat (primacia o major importància de la filiació o descendència patrilínea i el parentiu agnàtic), amb una forta limitació imposada pel sistema de l'hereu, forma de successió concebuda com una donació pactada entre vius per la qual els pares donaven a l'hereu el 75 % del patrimoni, i, conseqüentment, repartien el 25 % restant (generalment el seu valor en moneda) entre els altres fills (cabalers o fadristerns) com a llegítima. D'una banda, el sistema de l'hereu practicament exclou el model de famílies multifraternals, i, de l'altra, la forta mortalitat i la feble esperança de vida, gairebé eliminaven la possibilitat de famílies multigeneracionals. El resultat és una societat pagesa formada de famílies nuclears i de famílies complexes, aquestes, però, només en les modalitats de múltiples i extenses. Les dimensions de les famílies, lligades a les taxes de natalitat (entre dos i tres fills per família) i de mortalitat, a l'esperança de vida i als costums successoris, són importants per les relacions que s'estableixen entre grandària de la família i grandària de l'explotació, del qual en deriva la major o menor possibilitat d'autosubsistència, i per les fórmules a adoptar per a la divisió interna del treball. El matrimoni a pagès té la doble utilitat de permetre avaluar la posició de les famílies (estatus) en la societat i procedir a la mobilitat social. Hi ha una estratègia pagesa en el matrimoni que persegueix la millora familiar quant a la possessió de béns i força de treball, i el prestigi social.

El segon punt del model fa referència a l'estudi de «l'economia pagesa», amb l'atenció posada, d'una banda, en l'ideal d'autoconsum (límit biològic, nivell d'austeritat i hàbits de consum) a fi d'estimar-ne la incidència en el balanç de l'economia pagesa, i d'altra banda, també en la necessitat d'inversió en la pròpia explotació i l'eventualitat d'inversió a fora.

L'economia pagesa és un sistema de producció que, des del punt de vista estrictament intern, s'orienta vers la satisfacció de les necessitats de la família. És la lògica de l'autosubsistència, amb què es pretén garantir la reproducció de la força de treball, és, però, un ideal generalment insatisfet, perquè la totalitat de pagesos d'època feudal veuen minvar la seva capacitat d'autoconsum per la sostracció, a més que normalment no produeixen la varietat i quantitat de productes que necessiten. Això introdueix dues exigències, la senyorial i la del mercat, que canvia radicalment la lògica del sistema. D'una banda, els pagesos han de sostreure a la seva producció una part destinada a la societat englobant (senyors feudals, prestadors, capital mercantil, Església, monarquia), que imposa exigències diferents segons la seva pròpia lògica. D'altra banda, a fi de cobrir les necessitats insatisfetes de consum familiar, els pagesos es veuen obligats a sostreure i vendre una part de la producció o de la força de treball, pel diner que els permeti comprar el que els manca. Naturalment la seva presència al mercat és irregular i per això mateix s'han de sotmetre a normes i situacions que no controlen i que els són alienes, la més important de les quals, les oscil·lacions de preus i les variacions estacionals que no deixaran d'aprofitar al seu favor els mercaders.

A l'interior de les comunitats pageses les famílies es diferenciaven no només per les superfícies de les seves explotacions, sinó també per la major o menor austeritat en els seus hàbits de consum, i això dins d'un model de consum popular relativament uniforme. Entre la petita pagesia l'austeritat no solament era una necessitat sinó que, pel fet de ser una magnitud variable, podia permetre a algunes famílies sobreviure, escapar a l'endeutament o sortir-se'n i a la llarga ascendir. A l'extrem oposat, allunyant-se del model popular de consum, se situava l'èlite pagesa que arribava a practicar el consum ostentós.

Com a complement i per a millor comprensió d'aquest model d'economia pagesa, seguidament es passa a l'estudi de la comunitat rural, microcosmos de tendència autàrquica i societat d'interconeixença, dividida internament per la fortuna i, més feblement, pels rols dels components, els quals comparteixen un sistema de valors i s'integren en una àrea d'homogeneïtat cultural, el nexa de la qual és la vila-mercat, el burg, engranatge essencial de l'economia i la vida social de la pagesia.

Aquests microcosmos rarament depassaven el centenar de famílies, la norma era que n'apleguessin unes poques dotzenes. Aquestes comunitats s'esforçaven per no manllevar res o quasi res a l'exterior. És possible, fins i tot, que l'hàbitat típic dels pobles vallesans, format per un predomini de masies disperses entorn de petits nuclis de població concentrada a la sagrera, al voltant de les esglésies, formi part d'una divisió elemental del treball (agrícola-ramader a les masies i agrícola-menestral al nucli) que perseguia fer de la comunitat un espai al més autosuficient possible. Finalment, dins d'aquells microcosmos, l'ideal familiar i col·lectiu de l'autosuficiència s'expressava també en forma de solidaritat i ajuda mútua, de tal manera que els que més tenien podien subvenir als més desvalguts per mitjà d'institucions de cobertura religiosa (confraries, hospitals de pobres) que canalitzaven els llegats pietosos de diners, rendes i terres, i posteriorment els redistribuïen segons les presumptes necessitats socials.

És evident que si la comunitat rural era un microcosmos de vocació autàrquica, en què es desenvolupava un sistema de producció i distribució relativament autònom, és perquè hi havia

alguna mena de correspondència entre el pla econòmic i el polític. En aquest sentit, les universitats pageses (de poble, vila o baronia) tenien uns marges d'actuació política col·lectiva més o menys grans (autonomia) que es traduïen en actuacions internes i externes, és a dir, relacions comunitat-família i relacions comunitat amb el col·lectiu com a tal. Així, per exemple, quan la comunitat d'una vila-mercat, preocupada per la salut física i material dels seus components, decideix emprendre la construcció d'un hospital, o quan per necessitats de defensar el seu ordre intern i protegir els béns familiars i comunals de qualsevol agressió exterior emprèn la construcció d'unes muralles que encerclin la vila o decideix organitzar unes forces armades pròpies com eren, des del segle XIV, els sometents i sacramentals dels pobles del Vallès.

Finalment, les comunitats s'organitzaven per relacionar-se i respondre a les pressions de la societat englobant. En aquest darrer punt del model s'analitzen les relacions de la pagesia amb aquesta societat englobant, concepte amb el qual definim el món dels senyors (nobles, jerarquies eclesiàstics i patricis ciutadans), titulars del domini eminent i de la jurisdicció. Entre la societat englobant i les comunitats pageses hi ha una relació de forces canviant del qual en deriva el grau d'autonomia o subjugació pagesa i el nivell de la taxa de sostracció. En la llarga duració predomina la tendència a la baixa de taxa, és una evolució que, en la mesura en què permet al pagès disposar cada cop més plenament del producte de la terra, equival, de fet, en termes econòmics, a un procés de marxa vers la propietat. També en la llarga duració, l'«aristocràcia» pagesa tendeix a desplaçar els feudals del domini de la terra i, en bona part, de la percepció de la renda territorial a canvi d'una alienació d'aquesta élite pagesa en termes culturals i polítics: acceptació del règim senyorial i adopció dels models culturals de la societat englobant. Tot això no seria possible, però, sense la divisió interna del col·lectiu pagès (estratificació social) i la creació d'una franja d'interlocutors vàlids de les famílies i parenteles pageses amb la comunitat, i de la comunitat amb la societat englobant.

El concepte societat englobant ens ha estat útil per pensar en una economia pagesa relativament autònoma, però no per això al marge del sistema social, i sense contingut de classe. L'existència de les dues esferes, economia pagesa i societat englobant, explica per acabar el rol polític privilegiat exercit pels interlocutors, que en el nostre cas poden ser els hereus, una categoria jurídica i, dins de les famílies, una mena de classe d'edat: aquells que, per imperatiu legal (dictat feudal, costum local) i per la necessitat familiar d'assegurar el relleu generacional, els pares escollien per traspassar-los en vida la direcció de l'explotació (donació *inter vivos*, i una rica varietat de mitjancers provinents de dalt i de baix de l'estructura social).

Després d'aquest model de microanàlisi, que parteix dels equilibris interns de les unitats d'explotació, però que inevitablement incorpora les relacions d'aquestes amb l'exterior, passem a estudiar la seva «dinàmica».

El model proposat fa possible presentar una visió totalitzant de l'economia agrària feudal i la seva caracterització: el pes bàsic i contradictori de l'autosubsistència i la sostracció; l'esfera d'intercanvi, segurament cada cop més dominada pel capital mercantil (i usurer?); el sistema de producció, basat en el treball familiar més que assalariat; una economia integrada majoritàriament per productors agrícoles directes, on els medis de producció eren possessió dels productors (generalment pagesos) i matèria d'imposició senyorial (no eren, doncs, propietat privada); uns

mercats (de productes, renda, terra i treball) insuficientment desenvolupats; i, en conjunt, un sistema poc elàstic procliu als ajustaments traumàtics.

La pagesia tradicional, així reconstruïda en el laboratori, és dinàmica: unes explotacions equilibren balanç; altres, més fràgils, no assoleixen el nivell d'equilibri, i, unes terceres, més ben dotades, obtenen superàvit. A partir d'aquestes situacions, que generalment es poden explicar per la incidència de les conjuntures sobre un conjunt de variables particulars, es produeixen respostes diferents que, generalment, passen per la participació de la pagesia en el mercat, concepte abstracte amb què definim tota l'esfera d'intercanvis de béns i valors materials: producte, treball, diner, renda i terra. Aquests intercanvis s'efectuen de manera primària a l'interior de la comunitat, entre veïns, i de manera més evolucionada a l'imprescindible vila-mercat o burg.

El mercat de productes esdevé una necessitat, és el lloc on és possible transformar una part del producte brut en moneda per poder pagar la renda en diner i l'impost. És també una institució parcialment reguladora de l'economia pel fet que els productors directes se n'havien de servir per ajustar necessitats i possibilitats. Adquirien en el mercat el que els faltava a base de vendre-hi alguna cosa, que no en direm excedent pel fet que estem en una economia domèstica d'autoconsum forçosament elàstic. La freqüentació forçada i irregular del mercat desgasta el que en principi era un sistema de producció per a l'ús i n'introdueix la pràctica d'orientar una part de la producció per al canvi. Així, el que seria una economia natural d'autosubsistència es va transformant, a poc a poc, en una economia monetària i comercialitzada.

A aquest mercat, com dèiem més enrera, uns pagesos hi acudeixen a vendre per pagar, i altres a vendre per comprar; uns hi van per força i altres de bon grat; uns hi deuen entrar com a venedors i compradors en mal moment, i s'hi endeuten, mentre que altres, els pagesos grassos, hi deuen aprendre a guanyar sobre els preus el que no guanyen sobre els rendiments i tampoc gaire sobre la productivitat del treball. En fi, el mercat de productes de les viles-mercat com Granollers i Sant Celoni, potser en part ja dominat pel capital mercantil i financer, era una peça essencial en l'evolució de la pagesia del feudalisme madur i tardà. En aquest espai fa l'efecte que s'operava un intercanvi desigual que afavoria els posseïdors del diner, els que controlaven la producció manufacturera i els mercaders. Així, la vila-mercat, necessària per al desenvolupament de l'economia rural en el sistema feudal, era també l'anella bàsica d'un procés de distribució i intercanvi desigual entre el camp i la ciutat, i, al mateix temps, un element que venia a aprofundir les diferències a l'interior mateix del camp, en la mesura en què l'élite pagesa, arrendadora de rendes i compradora de censos i censals, sabia relacionar-se millor que la resta de la pagesia amb aquest mercat.

Les trajectòries divergents de la pagesia traspuen, però, millor des del punt de vista documental quan els préstecs al consum comencen a esdevenir deute immanejable, i els pagesos afectats tenen encara patrimoni i avals per mirar de consolidar el deute convertint-lo en censal mort. En aquest punt s'observen bé les estratègies dels dos sectors pagesos. Pels que han entrat en procés d'endeutament, el recurs al crèdit sota la forma de censal mort a un for del 5% al 8% és un intent de frenar la davallada i evitar la venda de patrimoni. Per als qui tenen excedents monetaritzats, el mercat del censal mort és un sistema per invertir els estalvis, obtenir renda per

millorar el consum, assegurar el futur i guardar profitosament el diner en espera de la conjuntura i el moment familiar propici per eixamplar explotacions.

Per poc que s'hi pensi un s'adona que a pagès tots els mercats descrits estan interrelacionats, però que el de la terra és essencial. A l'interior de les comunitats pobletanes hi havia més o menys sempre una estreta franja de terres que afluia al mercat. Això és una evidència documental. Eren, d'una banda, les parcel·les de les explotacions que els processos d'endeutament abocaven a la desestructuració i a la venda desesperada, i, de l'altra, les parcel·les sobrants de les explotacions on la força de treball s'havia aprimat per l'evolució del cicle familiar, i que calia vendre a fi d'estalviar el pagament de renda. Des de l'angle dels compradors, aquelles eren les parcel·les necessàries que adquirien els que volien establir-se (per exemple, els cabalers sense herència); les parcel·les complementàries que compraven els pagesos a qui interessava ampliar explotacions per adaptar la terra al treball, és a dir, la superfície de terra a la força de treball disponible en funció del cicle familiar, i, per acabar, eren les parcel·les que de manera discontinua adquirien les famílies en ascens quan la conjuntura era propícia a l'acumulació incipient.

Segons de les potencialitats econòmiques de cada explotació el mercat a pagès era equilibrador per a uns i desequilibrador per a altres i, en tot cas, ja feia la funció de regulador i ajustador de l'economia que li és propi en tot sistema social. Ho feia, però, d'acord amb la lògica del sistema considerat. Els preus de la terra, per exemple, serveixen generalment correspondència i proporcionalitat entre ells, però sembla observar-se també una tendència a l'increment dels preus de les superfícies petites, pòtser perquè el valor de la terra no depenia tant del rendiment del sòl com de la garantia de supervivència que la terra semblava atorgar al seu posseïdor.

La major part de les famílies pageses estan formades de productors directes no separats del medi de producció, la qual cosa explica el predomini en general de les unitats d'explotació de supervivència. Atesa la feblesa del mercat de treball, per a aquesta gent la terra és quasi l'únic mitjà de subsistència. Per això el pagès que en té fa els possibles per retenir-la, fins i tot quan, en funció del cicle familiar, la força de treball li minva. Això explica el subdesenvolupament del mercat de terres que hem estudiat. Tot i restringit, el mercat funciona, però, no tant per la demanda (tot i que necessària pel que fa a les parcel·les complementàries) com per les urgències de l'oferta.

Per al pagès, la terra no és una mercaderia que vengui rutinàriament mentre pugui evitar-ho, essent com és garantia de supervivència. Per això, posat a haver de vendre per imperiosa necessitat (sostre insuperable d'endeutament, fam), la seva voluntat serà la de vendre per un preu que, en el possible, li asseguri aquesta supervivència. Aquesta situació el porta a donar a la seva terra un valor superior al que li donaria el pagès gras que treballa amb jornalers. Hi ha, a més, una altra raó: mentre el pagès gras, per fixar el preu de la terra, tendirà a descomptar-hi el cost dels jornals a aplicar-hi, el pagès petit, que empra intensivament el treball familiar, que no comptabilitza, considerarà el treball com un valor afegit que fa augmentar el valor del sòl. En resum, en la venda de terra, el petit pagès hi aplica una avaluació personal que tendeix a elevar-ne el preu, però el mecanisme d'endeutament sembla com posat a punt per les forces econòmiques emergents amb el propòsit de 'posicionar-lo en una situació de compulsió que

l'obligui a entrar en el mercat de terres i vendre-hi per preu inferior al de l'avaluació personal.

El resultat, és clar, és el llarg i irregular procés de diferenciació i d'acumulació primitiva, del qual aquests darrers segles medievals només ens han permès observar la fase inicial.